

УДК 159.9:82-343

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ МІФОЛОГІЇ ХХ СТОЛІТТЯ

Наталія Петрик

*Львівський військовий інститут ім. П.Сагайдачного
при Національному університеті "Львівська політехніка",
вул. Гвардійська, 32, м. Львів 79012, Україна*

Сучасна наука йде до подолання прірви між науковою і міфологічною думкою. Акт міфу є засобом актуалізації ритуального досвіду. Потреба в міфі є внутрішньою, важковтамованою, продиктованою психологічним складом людей. Суспільна свідомість пронизана міфами, вони є своєрідними моделями, завдяки яким кожен народ намагається усвідомити й оцінити світ і своє місце в ньому.

Ключові слова: міф, міфологія, суспільна свідомість.

Міф у всі періоди існування людського суспільства відіграв важливу роль. Зауважимо також, що ставлення до міфології було різним. Справжнє провалля між наукою і тим, що назвають "міфічною думкою", з'явилося у XVII-XVIII ст. Починаючи від Бекона, Декарта, Ньютона та інших, наука творила себе на противагу старій генерації міфічної та містичної думки; існувало переконання, що наука може існувати тільки відвернувшись від світу, який ми бачимо й відчуваємо. Відчуттєвий світ був оманливий, тоді як реальний світ був світом математичних властивостей, його можна було досягнути тільки інтелектом, і він цілковито заперечував неправдиві свідчення відчуттів. Це було необхідне зрушення, завдяки цьому відмежуванню наукова думка змогла конституюватися.

Сучасна наука долає цю прірву, все більше відчуттєвих даних включаються до наукового пояснення, як такі, що мають значення, пояснення.

Соціальна міфологія (зокрема ХХ ст.) має психологічне підґрунтя, і водночас є основою світової культури.

Основи класичної картини світу, раціоналістичної парадигми відчутно похитнулися з появою загальної теорії відносності А.Ейнштейна і квантової механіки. Виявилося, що традиційні квазімологічні образи та уявлення, які розглядали раніше як помилкові погляди та забобони, містять певну конструктивну інформацію. Нові фізичні теорії виявили у своїх засадах

таку різочу схожість зі стародавніми міфологемами, що змусили говорити про фізику стародавніх. Ситуація постала ще у концентрованішому світлі, коли в культурології почали нагромаджуватися факти, які свідчили про те, що міфологічні інтуїції творять засади всієї системи людської культури, зумовлюють найзагальніші структури людської діяльності.

Виявилось, що ті чи інші міфологеми містяться в тканині практично кожного духовного феномена. І неklasична фізика щодо цього нічим не відрізняється від математики, літературознавства чи політики. Щоправда, “об’єктивність” міфологічного досвіду, яка відкрилася у фізиці дала змогу по-іншому глянути на саму проблему відношення міфу та розуму. Якщо раніше міфологічне мислення розглядалось здебільшого з боку його соціально-організуючої функції і як таке визнавалось неминучим на певних (не дуже високих) стадіях людської історії, то онтологічна адекватність міфологічних інтуїцій, що відкривалася, актуалізувала інтерес до міфу, як до форми адекватного безпосереднього правильного відображення світу. Така онтологізація міфу дозволила вивести його за досить вузькі межі “соціологізаторського” тлумачення і виявити позачасовий, довічний вимір у міфологічній образності.

Міфології притаманна статичність, однотипні міфічні елементи поєднуються в різних комбінаціях, перебуваючи у замкненій системі, на противагу історії, яка є системою відкритою. Відкритість історії забезпечена незліченною кількістю способів, за якими міфічні комірки можуть бути відповідно розміщені або переміщені. Нині значна частина науковців визнає, що міф – це дискурсивна модель ритуалу. Якщо ритуал має справу з переживаннями як результатом цілісної включеності в дію людини, то міф розбудовується як текст, який розповідає про цю дію і моделює ритуальне переживання у стихії мови. “Міф відтворює у своєму тілі основну структуру. Висновок ритуального переживання, але відтворює його особливими засобами” [1, с.22]. Отже міф є засобом відтворення або актуалізації ритуального досвіду.

Зв’язок “ритуалу-міфу” транслює у сферу людської діяльності досвід співбуття зі світом, цей досвід людина отримує в процесі ритуального переживання. Міф є водночас і засобом актуалізації ритуального досвіду, і засобом його адаптації до умов, за яких протікає конкретний діяльнісний акт. Під час міфологізації ритуалу відбувається припинення його життєвості, він немовби застигає, твердне, стає доступним партикулярній людині, безконечна синтетична могутність ритуалу пом’якшується і пристосовується до умов кінцевої людської активності.

Проте священне не може зникнути з життя людини, в результаті відбувається нове звертання до ритуалу, і так без кінця-краю. Човниковий рух від ритуалу через міф до індивіда є одним із найважливіших потоків, які пов'язують людину і світ.

Як і музичну партитуру, міф неможливо розглядати як послідовну узгоджуваність. “Читаючи міф, як оповідання чи газетну статтю, тобто рядок за рядком, зліва направо, ми не розуміємо міфу, бо його ми мусимо схопити як цілість і зрозуміти, що основне значення передане не послідовними подіями, а, якщо можна так сказати, в'язанкою подій, навіть якщо ці події з'явилися у самій оповіді в різний час. Таким чином, ми можемо читати міф більш-менш так, як читаємо оркестрову партитуру: не рядок за рядком, а розуміючи, що мусимо охопити цілу сторінку, бо те, що написане в першому рядку на початку сторінки, набуває значення тільки тоді, коли взяти до уваги, що це лише частина або частка написаного знизу в другому рядку, в третьому і так далі. Мусимо розуміти, що кожна сторінка є цілісністю. І тільки якщо ставитись до міфу так, ніби він – оркестрова партитура, написана рядок за рядком, тоді ми можемо зрозуміти його як цілість, і саме таким чином зможемо виявити значення міфу” [2, с.58].

Міфи не є продуктом соціальних потреб і не творяться з потреби відбити логіку об'єктивної реальності. Міф складається із сукупності всіх своїх версій, тобто не існує єдиної оригінальної головної версії. Лише той аналіз міфу можна вважати задовільним, який включає всі відомі варіанти цього міфу.

У міфі все може статися: здається, що розвиток подій у ньому не підкоряється жодним правилам логіки. Однак зовнішньо такі довільні, одні й ті ж міфи відтворюються з буквальною точністю у різних регіонах світу.

“... у міфу міститься не в стилі, не в манері викладення і не в синтаксисі, а в історії, яка в ньому розповідається. “Якщо міфи мають зміст, то цей зміст не може бути зведеним до ізольованих елементів, що входять у їх композицію; він у характері поєднання цих елементів” [3, с.175].

Потреба в міфі є внутрішньою, важковтамованою, продиктованою психологічним складом людей. Зважаючи на цю обставину, треба віднаходити таємниче стихійне життя індивіда. Метафоричне осмислення, провоковане, на думку американського соціолога Хейлброннера, психічними процесами, пояснює живучість “забобонів”. Йдеться про архітиповість людської свідомості, яка, на думку вченого, вкотре відтворює міфологічні формули.

А.Вікер у праці “Чудовий міф: форми управління у постіндустріальному суспільстві” ставить питання про вироблення так званих

цілепокладаючих міфів. “Наукове знання не може виконати ті функції, які притаманні міфу. Наука, наприклад, не може відповісти на питання, в чому смисл людського буття. Навіть якби всі наукові проблеми були вирішеними, це нічого не змінило б в осягненні смислу життя. Саме міф дозволяє людині перебороти важкі екзистенційні травми” [4, с.145].

Канадський соціолог Л.Фойер стверджував, що в основі соціальної динаміки лежать одні і ті ж міфи. Вони лише відтворюються у нових історичних обставинах і всю багатообразність суспільних подій можна звести до них. Передусім до таких міфів належить біблійний міф про Мойсея, який вивів ізраїльтян з єгипетського полону. З цим біблійним героєм пов’язано звільнення від мук і несправедливості. Це вічно актуальний міф, що має величезну притягальну силу для молоді різних часів, оскільки молодим завжди притаманні месіанські прагнення. Юнаки та дівчата готові до бунтів і страждань, тільки б ще раз відродити міф Мойсея, тобто міф соціального лідера у новій історичній ситуації. Л.Фойер стверджує, що молодь завжди висуває нові лозунги, нові ідеї. Честолюбні пориви молоді слід якось обумовлювати. Вигадувати мотиви протесту – призначення іншого міфу. За біблійною легендою, Яків незаконно отримав право первородства і став спадкоємцем батька, хоча це право належало старшому брату Ісава. Але Яків зумів “вирвати” його у старшого “покоління”, бо зумів “перехопити ініціативу”, знайти “обумовлення”. Цей міф – міф ідеолога.

На думку Л.Фойера, молоді притаманне заперечення системи цінностей старшого покоління. В основі цього заперечення лежить третій міф, за яким ілюзорне право розпоряджатися долями молодих належить “батькам” і “старшим братам”, – це міф про Ісава, якого позбавили привілеїв, тобто міф знедоленого.

Канадський соціолог намагається представити історію як поле битви між різними міфами. Одні обумовлюють право “батьків”, інші – підсвідомі пориви юних. І з цим важко не погодитися.

Суспільна свідомість пронизана міфами, вони є своєрідними моделями, завдяки яким кожен народ намагається усвідомити і оцінити світ і своє місце в ньому. Міфи передаються від покоління до покоління. Часто міфологічна поведінка оживає на наших очах. Йдеться не про “пережитки” первісного менталітету. Деякі аспекти та функції міфологічного мислення утворюють важливу складову частину надлюдської істоти.

Недавні дослідження виявили ті міфічні структури образів і поведінки, якими користуються у своєму впливі на суспільство колективи засобів масової інформації. Це явище особливо характерне для Сполучених Штатів Америки. Персонажі “коміксів” є сучасною версією міфологічних чи

фольклорних героїв. Вони настільки втілюють ідеал значної частини громадськості, що різні повороти їхньої долі, а тим більше смерть, викликають справжні потрясіння у читачів, які надсилають тисячі телеграм, листів авторам, редакторам газет і журналів з протестами. Міф про супермена задовольняє таємні потяги сучасної людини, яка, усвідомлюючи себе знедоленою і слабкою, мріє про те, що одного разу вона стане “героєм”, винятковою особистістю, “суперменом”.

Те ж саме можна сказати і про поліцейський роман: з одного боку, ми стаємо свідками боротьби між добром і злом, між героєм (детектив) і злочинцем (сучасне втілення демона). З іншого боку, читач несвідомо втягується у процес ідентифікації, він бере участь у драмі, у нього виникає відчуття особистої причетності до дійства, що є одночасно небезпечним та “героїчним”. За допомогою мас-медіа відбувається міфологізація особистостей, їх перетворення в образ, що слугує прикладом.

Міфологічна поведінка розкривається також у нав’язливому прагненні досягти “успіху”, такого характерного для сучасного суспільства, виражаючи темне і несвідоме прагнення вийти за межі людських можливостей. “Досить відвідати щорічний автомобільний салон, щоб зрозуміти – це справжній релігійний ритуал. Квіти, світло, музика, повага захоплених відвідувачів, присутність храмових жриць (манекенниці), блиск і розкіш, безліч людей – все це в іншій культурі можна було б назвати справжньою літургійною службою” [5, с.55].

Соціальна міфологія заснована на мрії, на фантазії людей. Зокрема, йдеться про так звану американську мрію, тобто віру в можливість швидкого успіху, особистого збагачення завдяки здібностям і працелюбності. Американська мрія стала невід’ємною часткою масової свідомості Сполучених Штатів Америки. Суміш реального та міфічного, що знаходить своє відображення в етиці соціальних та міжособистісних зв’язків, в освячених часом поняттях про добро і зло, проявилася в ідейно-образному комплексі “американської мрії”. Вона виникла як результат діяльності перших поколінь американців, які важкою працею обжили нові землі. Віра в значимість своєї місії і навіть її “святість” була необхідна цим першопрохідцям, бо додавала сили в суворій боротьбі за існування.

Історія завжди живе в масовій свідомості у міфологізованій формі. Але міф – це не просто форма світосприйняття, у якій, за Шеллінгом, здійснена тотожність реального та ідеального, або де рівноправні сусіди правда та вимисел. На відміну від казки, для міфу сам вимисел є реальністю. Тому ставлення людини до міфу – це не віра в нього, а буття в міфі.

Що ж до історичного міфу, то він зовсім не викривлює історію, він її творить, переписуючи емпіричну історію, згідно з вимогами народної волі. Історична пам'ять народу міфологізує історію, виходячи не з дійсного а з належного. Історичний міф дарує своїм героям безсмертя.

1. Солонько Л.А. Онтологія духу: переживання, рефлексія, ритуал, міф // Філософська і соціологічна думка. К., 1991. №10. С.20-31.
2. Леви-Стросс К. Структури мифа // Вопросы философии. 1970. №7. С.55-61.
3. Леви-Стросс К. Міт і значення // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Л., 1996. С.168-185.
4. Вікер А. Чудовий міф: форми управління в постіндустріальному суспільстві. К., 1989.
5. Элиаде М. Аспекты мифа. М., 1996.

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF SOCIAL MYTHOLOGY IN THE XX-th CENTURY

Nataliya Petryk

*L'viv Ivan Franko National University, Universytetska Street 1, 79000 L'viv,
Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

Modern science strives to overcome gap between scientific and mythological thought. A myth acts as a means of actualization of ritual experience and a means of his or her adaptation to conditions of real action. A need of myth is internal, hard-satisfying, dictated by psychological nature of a person. Social conscience is penetrated with myths, which are models due to which every nation tries to realize the world around him and evaluate his place in it.

Key words: myth, mythology, social conscience.

Стаття надійшла до редколегії 09.2001

Прийнята до друку 15.10.2001